

SİVİL İTAATSİZLİĞİN OLANAKLILIĞINA DAİR ELEŞTİREL BİR İNCELEME

Hasan BAYAM*

ÖZ

Bu çalışma, genel olarak sivil itaatsizlik kavramı ve bu kavramın siyaset felsefesi içerisindeki yerini anlatmaya yöneliktir. Pasif direniş biçimi olarak sivil itaatsizlik, dünyada pek çok kez denenmiştir. Olumlu anlamda sonuçlanmış örnekleri olan bu eylem biçimi, sivil toplum hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Hareketin pratik anlamda öncülerinden olan Mahatma Gandhi, yaptığı "Tuz Yürüyüşü" eylemiyle, hareketi, dünya kamuoyuna tanıtmıştır. Bu çalışmada, pasif direniş eylemini "sivil itaatsizlik" adı altında kavramsallaştıran kişi olan Henry David Thoreau'nun devlet yapısına dair düşüncelerinin yanı sıra birçok düşünürün sivil itaatsizlik hakkındaki yorumları, sivil itaatsizlik eylemlerinin hangi durumlarda geçerli ve tutarlı olabileceği; bu eylemleri başarıya götüren unsurların neler olduğu ve günümüzde bu türden eylemlerin geçerli olup olmadığı gibi konular, etraflıca ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sivil itaatsizlik, Thoreau, Gandhi, şiddet, devlet, anarşizm

A CRITICAL EXAMINATION ON THE POSSIBILITY OF CIVIL DISOBEDIENCE

ABSTRACT

This study aims to explain the concept of civil disobedience in general and its place in political philosophy. Civil disobedience, as a form of passive resistance, has been tried many times around the world. This form of action, which has positive examples, emerged as a civil society movement. Mahatma Gandhi, one of the practical pioneers of the movement, introduced the movement to the world public with his "Salt March" action. In this study, the thoughts of Henry David Thoreau, who conceptualized the act of passive resistance under the name of "civil disobedience", on the state structure, as well as the comments of many thinkers about civil disobedience, in which situations civil disobedience actions can be valid and consistent; Issues such as the factors that lead these actions to success and Issues such as whether such actions are valid today have been discussed in detail.

Keywords: Civil disobedience, Thoreau, Gandhi, violence, state, anarchism

* Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, E-Posta: hasanbayam@hotmail.fr, ORCID: 0009-0006-2355-0277. Van/Türkiye.

Makalenin geliş tarihi: 24.06.2024
Makalenin kabul tarihi: 21.10.2024

Submission Date: 24 June 2024
Approval Date: 21 October 2024

Giriş

Tarih içerisinde sürekli yenilikler yapan ve bunları geliştiren insan, hukuk ve siyaset gibi toplumu düzenleyici yapıların da mimarıdır. Bu yapılar, devlet yapılanmasının başladığı ilk dönemden, günümüz modern çağına kadar toplumu düzenleyici özelliğini korumuştur. Modern çağda daha çok evrensel ilkeler belirlenmeye çalışılsa da birçok ülkede demokratik düzenlemeler, evrensel düzlemde geride bir düzeydedir. Bu sistemlerin içerisinde mağdur durumda olan ve kendini “öteki” olarak gören kişiler, çeşitli eylemlere başvururlar. Söz konusu eylemler bu kişileri, devlet yapısı ve onun kolluk güçlerine karşı belli çatışmalara sürükler. Bu çatışma biçimleri kendi arasında birçok dala ayrılır. Bunun yanında şiddet eylemlerine alternatif olarak çatışmaya başvurmadan yapılan pasif direniş biçimleri de mevcuttur. Bunlar arasında en bilineni, sivil itaatsizliktir.

378

Günümüz dünyasında en kapsayıcı ve hak odaklı yaşam biçimi olarak görülen demokraside kişilerin ve grupların talepleri karşılanmaya çalışılır. Ne var ki herkesin kendi özgürlük alanı içerisinde hareket edebileceği bir yönetim ya da yaşam biçimi henüz gelişmiş değildir. Sivil itaatsizlik, hukuki anlamda kendisinden önceki diğer yönetim biçimlerinden daha üstün olan demokrasilerde uygulanabilir bir eylem biçimi olmanın yanı sıra talepte bulunduğu yapıya bir saldırıda bulunmadığı için başka topluluklar tarafından da daha kolay kabul görülebilir. “Sivil itaatsizlik eylemleri ile o an hukuki olarak meşru olmayan ancak toplumsal boyutta meşru görülen ve istenilen bir talebi dillendirerek, iktidarın keyfi karar ve eylemlerine karşı politika geliştirme hedeflenir.”¹

Bu hedeflerin yanında aynı zamanda, devletle çatışmaya girmeden de bazı hakların elde edilebildiğini göstermek amacı vardır. Lawrence Quill, kanunlara aykırı durumlara tolerans gösteren sistemlerin, sadece kendi içinde işleyebilecek bir eylem olması ve zarar verme amacı gütmemesinden dolayı, sivil itaatsizliğe tolerans gösterdiğini ifade eder. Bunun yanında “diktatörlükle yönetilen sistemlerin, sivil itaatsizliğe karşı son derece yıkıcı sonuçlarla cevap verdiği bilinmelidir.”²

¹ Özlem Kırılı, “Sivil İtaatsizlik ve Henri David Thoreau”, *Akademik Bakış Dergisi*, 48, (2015): 449. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/382992>, Erişim Tarihi: 23.06.2024.

² Lawrence Quill, *Civil Disobedience*, first published, New York, Palgrave Macmillian Press, 2009, 77.

Bu çalışmanın amacı, çeşitli kitlesel eylem biçimlerini incelemek, bunların düşünürler tarafından nasıl görüldüğünü tespit etmek ve aynı zamanda günümüz dünyasında sivil itaatsizlik eylemine girişmenin pek de mümkün olmadığını savunmaktır. Bu çalışma sonucunda oluşacak bir tartışma, ontolojik anlamda insanın, içinde bulunduğu düzene uyumu ya da bu düzene karşı uyumsuzluğunun izini sürmeyi mümkün kılabilir. İnsanın hem kendini hem de içinde bulunduğu dünyayı anlama çabası, içinde bulunduğu düzeni dönüştürmesine ve onu sürekli olarak sorgulamasına da neden olmuştur. Martin Heidegger'in *Dasein* olarak belirlediği bu ontolojik durum, herkesin hafızasının biricik olmasından dolayı, aynı zamanda herkesin aynı fikirde buluşmamasının da nedenidir. "Dasein kendini daima kendi varoluşundan hareketle anlar: yani kendine özgü olan, bizatihi kendi olmak ya da olmamak imkanıyla."³ Dolayısıyla oluşan iktidar ya da inanç düzenleri, belli bir itaati dayatarak, farklı düşünen kişiler üzerinde baskı yaratıp zorbalık edebilir. Nitekim sivil itaatsizlik türündeki zararsız eylemler bile, iktidarlar tarafından şiddetle bastırılabilir.

379

Kavram Olarak Sivil İtaatsizlik

Thoreau, kavramlar dünyasında olup biteni bilmek için kavramların tarihini, ne olduklarını, nasıl temellendirildiklerini bilmenin; bunları anlama çabasının büyük önem taşıdığını belirtir. Thoreau, "kavram nedir?" sorusuna, "Kavram, dış dünyada, düşünmede ya da dilde var olana ilişkin olarak oluşturulan düşünsel çerçevedir."⁴ Şeklinde cevap verir. Ona göre kavramlar, felsefe tarafından oluşturulur. Başka bir ifadeyle, "Felsefe kavramlar oluşturma, keşfetme, üretme sanatıdır."⁵ Kavramların, ihtiyaçlardan doğduğunun söylenebileceğini ifade eden Thoreau, dış dünyaya ilişkin bilgiyi, duyu organlarımız aracılığıyla; yaşama dünyasıyla karşılaşma süreci içinde edindiğimizi vurgular. Öyle ki bilgi, erdemli olmayı da beraberinde getirir. "Bilgiden ayrı olduğu halde iyi olan bir şey varsa, erdem de bilgiden ayrı olabilir. Ama bilgi her iyiyi kavrarsa, kavramadığı iyi şey yoksa, o zaman erdem de bir bilgi olduğunu kabul etmeliyiz."⁶

³ Martin Heidegger, *Varlık ve Zaman*, çeviren Kaan Ökten, 1. Baskı, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, 12.

⁴ Henry David Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, çeviren Caner Turan, 1. Baskı, İstanbul, Say Yayıncılık, 2016, 12.

⁵ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, 12.

⁶ Platon, *Menon Diyalogu*, çeviren Adnan Cemgil, 1. Basım, Ankara, MEB Yayınları, 1942, 30.

Dönemin şartlarına göre değerlendirilmeyen her kavram, yanlış aktarıma sebebiyet verebilir. Öyle ki çoğu zaman hermeneutik gelenek içerisinde bir düşünürün bazı sözleri farklı çağdan, hatta çağdaş olan yorum bilimciler tarafından farklı şeklide aktarılabilir. Bundan dolayı sivil itaatsizliğe bakış açısı da günümüz şartlarına göre belirlenmelidir. Bu kavram, sivil ve itaat kelimelerinin birleşiminden oluşmuş, ancak amaç olarak itaatin dışına çıkma ya da itaati pasif duruma getirme özelliğinden dolayı olumsuzluk ekiyle birleşerek, anlamını içerisinde barındıracak şekilde "sivil itaatsizlik" olarak adlandırılmıştır. Sivil sözcüğü, Fransızca'da "medeni"; "yurttaş" anlamlarına gelen "civil" den gelir; askeri ya da resmi olmayan anlamı da taşır (Ayverdi, 2010: 1116). İtaat sözcüğü ise Arapça'daki "tav" (Türkçe'de de "tav olmak" deyimini kullanılır) sözcüğü ile aynı kökene sahiptir ve "boyun eğmek"; "ona uymak" anlamlarına gelir (Ayverdi, 2010: 586). Bu iki kelimenin birleşimi, sivil olan yurttaşların devlet düzenine boyun eğmemesi, başka bir ifadeyle devletin kendilerine yüklediği görev ve misyonları yerine getirmemesi, dolayısıyla itaati benimsememesi anlamına gelir.

380

Sivil itaatsizlik kavramının, siyaset felsefesine, Henry David Thoreau tarafından kazandırıldığı bilinir; fakat eski Yunan devlet yapılanmasında da pratik anlamda sivil itaatsizlikler mevcuttur. Örneğin, Martin Luther King, "Bugün akademik özgürlük gibi bir şeye sahip oluşumuzu ise belli ölçüde Sokrates'in sivil itaatsizliğine borçluyuz."⁷ ifadesini kullanır. Ona göre Sokrates'in sivil itaatsizlik olarak değerlendirilen eylemi, kendisine verilen ceza ile ilgili değil, düşünce özgürlüğü konusunda "site"nin yaklaşımıyla ilgilidir.

Henry David Thoreau'nun Sivil İtaatsizlik Kavramına Yaklaşımı

Nazım Onat'ın Thoreau'nun *Sivil İtaatsizlik* adlı eserinin önsözünde aktardığına göre, felsefi ve siyasi bilinç düzeyini yansıtabilecek biçimde sivil itaatsizlik kavramını ilk defa literatüre kazandıran düşünür, Henry David Thoreau'dur (s.24). Thoreau'nun sivil itaatsizlikle ilgili ilk açıklamasını 1849'da *Resistance of Civil Government* ve 1866'da *Civil Disobedience* metninde geliştirdiğini söyleyen Onat, aynı eserin önsözünde kendi yorumlarını da dile getirmiştir. Ona göre, direnmenin filozofu olarak beliren Thoreau direnişini, kendi toplumunun içerisindeki adaletsizliğe karşı sergiler. Thoreau bu kavramı, kendi yaşam şartlarının bir sonucu olarak ortaya koymuştur. Onun yaşamı, sade;

⁷ Nazım Onat, Thoreau'nun *Sivil İtaatsizlik* (önsöz), Ankara, Savaş Yayıncılık, 2016, 18.

hırstan uzak ve mütevazi bir biçimde süregelmıştır. Amerika'nın Meksika'ya karşı başlattığı savaşın etkisiyle harekete geçen Thoreau, Amerikan köleciliğine karşı durmuştur. Ayrıca vergi ödemeyi reddettiği için hapse atılan Thoreau, sivil itaatsizlik kavramını şekillendirdiği *Resistance of Civil Government* adlı eserini bu olaylardan sonra yazmıştır. Thoreau'nun, *Sivil İtaatsizlik* metninde en iyi devletin en az yöneten devlet olduğuna dair ifadeler yer alır. Onun arzusu, bu ilkeyi yaşama geçirmektir. Thoreau, devletlerin insanları kullandığını ve sonunda insanların bunu kanıksayıp birbirlerini kullandıklarını düşünür. Ona göre insanlar, siyasi bilinçten yoksundurlar ve "şeyleşmiş"lerdir. Nitekim, savaşa ve köleliğe karşı olmalarına rağmen, bunları sonlandırmak için hiçbir eylemde bulunmayan çok fazla insan vardır. Thoreau'ya göre bu insanlar tamamen araçsallaştırılmıştır. O, bu türden insanların devlet adı altında yapılan "rezillikleri" destekleyip bunlara saygı duyduklarını ifade eder.

Thoreau'nun "eğer adaletsizliğin kendisi için bir esnekliği, bir kasnağı, bir halatı veya bir kolu varsa, belki çözümün kötünden de beter olup olmayacağını sorgulayabilirsiniz fakat eğer bir başkasına adaletsizlik yapmamızı gerektiren bir doğası varsa, bu kanunu çiğneyin gitsin derim"⁸ şeklindeki sözlerinden hareketle, haksızlığa karşı pasif direnişe geçen kişilerin eylemlerinin haklılığına vurgu yapılabilir; ancak devlete bağlı olmadıklarını belirttikleri zaman kişiler, devlet tarafından uygulanan çeşitli yaptırımlara maruz bırakılırlar. Bu bazen, onların hayatlarını sürdürmelerine yarayan birincil ihtiyaçlara kadar indirgenebilir. Öylesi bir durumda direnişe devam ederlerse hapse atılabilirler, ancak onların hapsedilmesi herhangi bir suç işlediklerinden dolayı değildir. Adaletsizliğe karşı gelen bireylerin hapse atılması, adaletin temsilcilerinin; dolayısıyla adaletin kendisinin de hapse atılması demektir. Hapse atılan adalet savunucusundan beklenen, adaletsizliğin devamına engel olmasıdır. Devletin nezdinde bu, onun görevi değildir. Onu ilgilendiren, bireysel olarak sistem içerisindeki yaşamını sürdürmektir. Adalet savunucusu birey ise adaletsizliğe karşı vicdani, daha doğrusu insani görevini yerine getirme adına direnişe geçer. Onun iptal etmeyi istediği adaletsiz düzen, devletin bizzat işleme şekliyse işte o zaman devlet, onun eylemlerine engel olur; çünkü amacına ulaşması halinde doğrudan devletin bir mekanizmasını da devre dışı bırakmış olacağı bilinir. Burada savunulan, devleti yöneten kişilerin insani değerlere sahip olması gerektiğidir. "Önce insan olmalıyız, sonra tebaa olmalıyız. İstenilen, şahsi bir şey

⁸ Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, 2016, 23.

değil; haklara olduğu kadar hukuka da saygıyı geliştirmektir.”⁹ Nitekim hiçbir sistem, kendi işleme şeklinin bozulmasını istemediğinden son kertede kötü bir düzene sahip olan devletler, söz konusu kişileri hapseder. Bu, devletin kendi açısından meşru gördüğü bir uygulamadır. Elbette ki bu bireye destek olanların sayısı arttıkça hapishaneler de adalet savunucularıyla dolacaktır. Burada devletten beklenen etik anlayış, bu durumu engellemek için adaleti tesis etmesidir. Ne var ki bu durum, gelişmiş ülkelerde kısmen mümkün olsa da az gelişmiş ülkelerde pek de mümkün değildir. Az gelişmiş ve antidemokratik yasalara sahip ülkelerde mahkûm sayısının artması, iktidar tarafından, adaletsizlik olarak değil de kendisine yönelik tehditlerin artması olarak görülür. Dolayısıyla böyle ülkelerde iktidar adaleti tesis etmeye yönelik çalışmalardansa sayısı artan mahkûmları yerleştirmek için yeni hapishaneler inşa etme yoluna başvurur. “Hapishane daha başlangıçtan itibaren, görünüşte onu düzeltmek zorunda olan, ama onun tüm tarihi boyunca onun varlığına bağlı kaldıkları sürece, onun işleyişinin bir parçasını oluşturan bir dizi refakat mekanizmasının içinde yer almıştır.”¹⁰ Öyleyse hak ve özgürlükler açısından, içinde yaşanan devlet mekanizmasında kurumlardan öte, bu kurumları yöneten kişilerin vicdanı önemlidir. Bu kişilerin bireysel hırsları, erdemlerinin ve daha da önemlisi demokrasinin üstüneyse adaletin tesis edilmesi, mevcut iktidarlar yıkılmadığı sürece mümkün değildir. Yani adalet, zararsız sivil itaatsizlik eylemleri aracılığıyla talepte bulunmakla değil, bireylerin hırslarıyla yönetilen iktidarların yıkılmasıyla sağlanabilir. Thoreau da doğasının dışında yaşamaya zorlandığı taktirde insanın, kendisini buna zorlayan mekanizmaya karşı direnişe geçmesi gerektiğini söyler. Buradaki “direniş” ifadesinin sivil itaatsizlik biçiminde olması, yukarıdaki çıkarımlara bağlı olarak problemlidir.

Demokrasi ve insan haklarının tümel olarak ele alınması gerektiğini söyleyen Thoreau’ya göre devlet, tüm gücünü ve otoritesini aldığı ve ona göre davrandığı bireyi daha yüksek ve bağımsız bir güç olarak tanıyana kadar, gerçekten de özgür ve aydınlanmış bir devlet olmayacaktır. Bu bağlamda denilebilir ki devlet, kendi vatandaşına hizmet etmek için vardır. Aynı şekilde vatandaş, devleti ayakta tutan ve devletin sürekliliğini sağlayan bütün mekanizmaların işleyişinin anahtarıdır. Bu işleyiş sürecinde, vatandaşın en büyük güvencelerinden bir tanesi demokrasi anlayışıdır. Demokrasi, sayesinde

⁹ Hugo Adam Bedau, *Civil Disobedience*, London and New York, Routledge Press, first Published, 1991, 29.

¹⁰ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çeviren Mehmet Ali Kılıçbay, 1. Basım, Ankara, İmge Kitapevi, 1992, 294.

bir ülke ve vatandaşları arasında adalet dengesi sağlanır. Örneğin, seçim yapabilme hakkı bunun temel unsurlarındandır. Dünyadaki demokratik ya da yarı demokratik ülkelerde uygulanan bu sistem, vatandaşı, ileride yapısı bozulacak bir hükümeti değiştirebilme hakkına kavuşturur. Thoreau, akıllı olan birinin doğruyu seçmeyi asla şansa bırakmadığını; doğru olanın çoğunluğun gücüyle iktidara gelmesini beklemediğini söyler. Diğer bir ifadeyle, doğru iktidar azınlığın arzuladığı seçenek de olabilir. Çoğunluğun isteğinin doğruyu seçebileceği, kesin bir sonuca sahip değildir. Nitekim çoğunluğun seçeceği bir hükümet, demokrasinin bir gereği olan güçler ayrılığı ilkesine sahip değilse, ileriki bir dönemde kendi seçmenine de adaletsizlik uygulayabilir. Tabii güçlü bir anayasal düzenin ve toplumsal bilincin olduğu ülkelerde, Thoreau'nun kast ettiği hükümet değiştirme durumları daha da mümkün olduğundan, iktidarların, güçler ayrılığı ilkesine riayet etmesi çok daha olasıdır.

Thoreau'ya göre halk, her zaman devletin adaleti getireceğine güvenmemeli ve yönetimde problem sezdiği zaman devleti yok etmeyi istemek yerine yönetimden desteğini çekmelidir. Örneğin vergi vermemek gibi bir itaatsizliğe girişmelidir. Bireysel olarak tepkisini gösteren kişinin Tanrı'dan başka kimseye ihtiyacının olmadığını söyleyen Thoreau, devletinki gibi bir güce sahip olmadan da kötü bir yönetimin karşısında durulabileceğini söyler. Ne var ki her kurumu elinde tutup halkına zulmeden iktidarlara karşı sadece vergi vermeme eyleminde bulunmak, iyimserliktir. Burada halkın elde edeceği bir kazanımın olacağı söylenemez. Nihayetinde günümüzde vergisini vermeyen birinin interneti, elektriği, kredi kartı, doğalgazı, sağlık hakları kesilebilir; icra yoluyla özel mülkü elinden alınabilir. Kişi, tüm bunları göze alsaydı bile, en sonunda devletin kolluk güçlerinin şiddetli eylemi sonucunda hapishaneye konulabilir. Dolayısıyla toplumun kendini devlet aygıtlarından arındırması mümkün olmadığından, adaleti sağlamaya yönelik eylemler, iktidarların devleti kötüye yönelik kullanmasının önüne geçecek biçimde olmalıdır. Bu da sivil itaatsizlikle değil; ancak etkili ve aktif toplumsal hareketlerle gerçekleşebilir. Tabii bu anarşizmle de değil, demokratik ve adil bir devlet yapısıyla mümkündür. Nitekim "Devlet de savaş da tarihsel olarak hem gerçektir hem de gerçeklikleri zorunlulukla varolmuştur."¹¹ Çünkü insanlar tarafından yapılan üretimler, ortak aklın ürünüdür ve ancak birlikte yaşayan bütün topluluğa hükmedecek sistemli bir yapı içerisinde bu ürünler icra edilebilir. "Öyle ki insanlar açısından tüm üretimler toplumsal bağlamda yapaydır. Bu yapaylık bağlamında insanlar ortak

¹¹ Eren Rızvanoğlu, "Hegel Versus Hobbes: İnsanın Varkalımsal Aracı Olarak Savaş", *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Kaygı 23-2, 2024, 770.

bir korkuyla onların güvenliklerini tesis edecek bir sözleşme yoluyla devleti mutlak güç olarak tanırlar.”¹² Dolayısıyla bu toplumdaki bireylerin her biri, kendini devletin bir parçası olarak görebilir ve bu devlet, kendi değerlerine uygun biçimde kurulmuşsa, ona karşı sonsuz aidiyet ve bağlılık hissedebilir. Hegel’in bu konudaki görüşleri de bu durumu desteklemek için önemlidir. “Hegel açısından birey, içinde yaşadığı halk-tininin ve onun somutlaşması olan devletin bir temsilcidir yalnızca, bunun dışına çıkamaz, bunun dışında eylemde bulunamaz, bunu değiştiremez.”¹³ Sonuç olarak insanın, yapay biçimde elde etmiş olduğu bazı yaşamsal formları garanti altında icra etme çabası, devletin varlığını zorunlu kılmaktadır.

Mahatma Gandhi’nin Sivil İtaatsizlik Eylemi

Birçok düşünürün, üzerine araştırma yaptığı sivil itaatsizliğin pratik anlamda, dünyadaki en önemli örneklerinden bir tanesi, Hindistan’ın bağımsızlık mücadelesi sırasında gerçekleşen; Mahatma Gandhi’nin öncülük ettiği “Tuz Yürüyüşü”¹⁴ dür. Bu pasif direniş eylemi, geniş bir halk kitlelerinin katılımıyla gelişmiş ve devleti, halkın taleplerine uymak zorunda bırakmıştır.

Gandhi, Güney Afrika’da avukatlık yaparken “Hintlilerin Görüşü” adında bir gazete yayınlanmaktadır. Gandhi, bu gazetede Thoreau’nun görüşlerinin yer aldığı bir yazı yayınladı; daha sonra da bu yazıyı kitap haline getirdi. Daha sonra Hindistan’da belirli bir kesimin desteğini alan Gandhi, Thoreau’nun fikirlerini kendi düşüncesine merkez edinerek eyleme geçti. Felsefe yapmanın dışında bir de pratik eylemlerle görüşlerini anlatmaya çalışan Gandhi’nin sivil itaatsizlik eylemleri, şiddetten uzak bir biçimde, geniş katılımlarla gerçekleşti. Bunların en ünlüsü, “Tuz Yürüyüşü” adındaki eylemdir. Bu eylem, adaletten yana; şiddetten uzak ve pasif direniş ilkelerine bağlı biçimde gerçekleşti. Gandhi’nin sivil itaatsizlik anlayışı, şiddetten uzak ve adalete bağlı biçimdedir. Onun eylemi pasif direniş olarak adlandırılabilir. “Gandhi Cayna dininin temel kurallarından *Ahimsa* (tüm varlıklara saygı duyma ve zarar vermeme) kuralını, şiddetin

¹² Eren Rızvanoğlu, *Hegel Versus Hobbes: İnsanın Varkalimsal Aracı Olarak Savaş*, 2024, 764.

¹³ Hamdi Bravo, “Hegel’de Devlet ve Özgürlük İlişkisi”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 3, 125-144.

¹⁴ Hindistan’daki mevcut iktidarın tuz vergisi getirmesi sonucunda, Mohandas Karamchand Gandhi isimli aktivistin, 12 Mart 1930’dan 6 Nisan 1930’ a kadar yapmış olduğu sivil itaatsizlik eylemi türündeki 400 km’lik yürüyüştür. Bu yürüyüş Hindistan bağımsızlık mücadelesinin de sembollerinden birine dönüşmüştür.

karşıtlığına koyarak ve sivil itaatsizliğin unsurlarını da dikkate alarak¹⁵ pasif direnişte bulunur. Onun geliştirdiği bu anlayış, *Satyagraha* (hakikate tutunma, hakikat gücü ve sevgiden doğan güç) olarak adlandırılır. Bu kavrama göre insan, inandığı her gerçeği açık ve şeffaf hale getirmeli; şiddete başvurmadan, inandığı gerçekler uğruna ölmeye bile hazır olmalıdır. “Gandhi’ye göre *Satyagraha* öğretisi sivil itaatsizlik içerisinde yer alır fakat pasif direniş eylemlerinden farklıdır. Gandhi’ye göre insan, bilinçli olmakla yükümlüdür ve bilinçli insan her yerde, kendi içinde ve çevresinde çatışmaları fark edip algılayacaktır.”¹⁶ Gandhi’nin felsefi anlamdaki öğretilerinin yanında, aktif siyasete dahil olması ve kitlesel eylemlere öncülük etmesi, onu halk nezdinde yüceltmıştır. “Gandhi’nin savunduğu soyut tasarımlarla giriştiği somut eylemler arasında normlardan, önermelerden ve ahlaki buyruklardan oluşan bir katman düşünülebilir.”¹⁷ Bu buyrukların geniş halk kitleleri tarafından kabul görülmesi, Gandhi’nin, felsefesini pratikte de aktif olarak icra etmesine bağlanabilir. Burada Gandhii’nin yaşadığı dönem ve Hindistan’ın siyasi durumu da göz önünde bulundurulmalıdır. Söz konusu yürüyüş 1930 yılında yapılmıştır ve Hindistan, İngiliz sömürgesinin etkisindedir. Dolayısıyla halkın sömürgeciliğe ve buna hizmet eden iktidara karşı da birikmiş bir öfkesi mevcuttur. Bu dönemde halk, sadece “tuz yasasına” değil sömürgeciliğe de karşıdır ve karşısında ortak biçimde örgütlenebileceği mevcut bir adaletsizlik hakimdir. Aynı zamanda iş bırakıp Gandhi’yle birlikte yürüyen insanlar, devletin aygıtlarını devre dışı bırakacak kol gücü potansiyeline sahiptirler. Söz konusu tuz yürüyüşünde de insanların herhangi bir yaptırımla karşılaşmadığı söylenemez. Bu eylem sırasında da “İngilizler, ülke genelinde tutuklamalara girişmiş; Hindistan kongresinin birçok şube üyesini tevkif edip mallarına el koymuş, direniş hareketinin kıskırtıcılarıyla onlara uyanları ihtiyar, kadın, çocuk on binlerce insanı hapse atmıştır.”¹⁸ Sonuç olarak Sivil itaatsizlik eylemleri zarar vermeme ilkesine dayansa bile, bu eylemleri uygulayan kişiler, karşı geldikleri yapı tarafından zarar görebilmektedirler.

Gandhi, kişinin yaşamın farkına vardığı andan itibaren tavır almayı bilmesi gerektiğini savunur. Satyagraha felsefesi, aynı zamanda bir eğitim biçimidir. Bu eğitim felsefesine göre, eylem haline geçmeye hazırlanan bireylerin

¹⁵ Nazım Onat, *Sivil İtaatsizlik-Önsöz*, 2016, 26.

¹⁶ Nazım Onat, *Sivil İtaatsizlik-Önsöz*, 2016, 26.

¹⁷ Johan Galtung, *Gandhi ve Alternatif Hareket-Teoride Satyagraha-Normlar*, çeviren Yakup Coşar, 1. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1997, 204.

¹⁸ Esra Gümrükçüoğlu, “Mahatma Gandhi ve Sessiz Direnişi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2018, 388.

uyması gereken altı kural vardır. Bunlardan birincisi, şiddet; korkaklık ve çekingenlik göstermemektir. İkincisi, çatışma aşamasında eylemlere ilişkin verilen kararın, çatışma sonunda alınmak istenen amaca uygun olması gerekir. Üçüncü kural, kötü olana zarar vermemektir; fakat ona yardım ya da onunla iş birliği de yapılmamalıdır. Dördüncü kural, eylemin bedelinin farkında olunmalı ve bu, kabul edilmelidir. Beşinci kural, Çatışmada tarafların temas etme olasılıklarını yitirmemek için gerekli olan yapılmalıdır. Kafadaki imaj, hareketli ve esnek olmalıdır. Altıncı ve son kural ise çatışma ortamının tansiyonu olabildiğince düşük tutulmalı; fakat diğer taraftan protesto etme ve görüşme olanakları da sonuna kadar kullanılmalıdır. Çatışma sırasında asıl hedeften şaşılmamalıdır. Karşı tarafta kuşku yaratılmamalı; ileride tekrar çatışma çıkmaması için çözüm yolları aranmalı ve taraflar arasında bir çözüme varılmalıdır.

Gandhi, bu etik kuralları kendi eylemlerine uygulayıp, sivil itaatsizliği bu kurallara göre geliştirmiş ve daha sonraki hayatında da bu kurallara bağlı kalarak yaptığı siyasi eylemi, kendi hayatıyla tutarlı görünecek bir tavır sergilemiştir.

386

Hannah Arendt'in Sivil İtaatsizlik Anlayışı

İki büyük dünya savaşının yaşandığı yirminci yüzyılın bütün düşün insanları, bu dönemin yaratmış olduğu kaotik ortamdan etkilenmişlerdir. Gerçekleşen korkunç eylemlerin hem eyleyicisi hem de maruz bırakılanı insandır. Sonuç olarak kendi türünden birileri tarafından kötülüğe maruz bırakılan birey, bunun çıkmazını felsefeyle aşmaya çalıştığında bütün fikirlerini yine insan odaklı oluşturmuştur. Hannah Arendt, çözümlemeye çalıştığı sorunlara nedensel ve etraflı biçimde bakmıştır. "Arendt'in yaşadığı 20. Yüzyıl, şiddetin egemen olduğu bir dönemdi. Arendt, felsefi söyleminde ele aldığı sorunların kaynağına inerek sorgulamasını ve araştırmasını sürdürmüştür. Arendt, insan yaşamının devamını sağlayan etkinliklerin ve koşulların neler olması gerektiğine yönelik çalışmalar yapmıştır"¹⁹ Bu anlamda onun, insan etkinlikleri dahilinde yapılan siyasete özel olarak değer verdiği söylenebilir. Arendt'in sorunları ele alma biçimi eleştireldir. Ona göre sivil itaatsizlik, tamamıyla şiddetten arınık bir alanda var olabilir. Nitekim o, sivil itaatsizlik eylemleri ve şiddeti ayrı yerlerde tutar. Sivil itaatsizliğe dair çözümlemesini,

¹⁹ Nazım Onat, *Sivil İtaatsizlik-Önsöz*, 2016, s. 29.

yaşanmakta olan gerçeklikler üzerine kuran Arendt, çeşitli kavramlardan faydalanmıştır. Bunlar: “polis, özgürlük, çoğulluk, otorite, şiddet, eylem ve konuşma’dır. Sivil itaatsizlik kamusal alanın bir kategorisi olarak konuşma ve eylem yoluyla oluşturulur. Arendt, yaklaşımında çoğulluğun önemini sürekli olarak vurgulamıştır.”²⁰ Arendt, çoğulluğu, insani eylemin koşulu olarak görür. Ona göre herkes aynıdır. Bu aynılık, özdeşlik anlamında değildir. Aynılık, herkesin bir diğeriyle aynı olmayacak derecede insan olması biçimindedir.

Arendt’e göre insanlar, bir sorunu konuşup birbirlerine anlattıkları zaman o sorunun anlamını kavrayıp, tecrübe edinirler. Ona göre şiddet, konuşmanın olmadığı yerde vardır. Dolayısıyla insanlara karşı şiddetin kullanıldığı yerde konuşmanın, yani ikna etmenin anlamı yoktur. Böyle bir ortamda buyurganlık olur. Oysa konuşma, kamusal alanın temellerindedir. “Siyasi olmak, bir şehirde yaşamak, kararların zor ve şiddet kullanılarak değil, kelimeler ve ikna yoluyla alınması anlamına gelir.”²¹ Hak talebinde bulunan bir grup, bunun şiddetle gerçekleşemeyeceğini bilmelidir. Nitekim Şiddet, karşı tarafta bulunan gücü de saldırıya geçirir. Bu durumda çatışma ortamı oluşacağından talep ortadan kalkar. O zaman eylem de anlamını yitirmiş olur; çünkü bir hakkın talep edilmesi için sözlü olarak ifade edilmesi gerekir, aksi halde anlam, hiçbir şekilde belirmez.

387

Diyalogun olmadığı bir ortamda siyaset de vuku bulmaz; çünkü siyaset önce kendisini dil yoluyla var edebilir. Ortak taleplere sahip insanlar, kendi aralarında bu talepleri dile getirip, kendilerini haklı görebilirler; ancak bu ifadelerin karşılayıcısı olan kişiler bundan habersizdir. Talepte bulunan grup, isteklerini dille ifade etmeden şiddet yoluna başvurursa o zaman yaptığı, devlet nezdinde suça dönüşür. Bu da eylemi tamamen haksız ve anlamsızmış gibi gösterir.

Sivil itaatsizlik ilkesel olarak şiddete karşı olsa da bunu uygulayan kimi bireyler, devletin ağır cezai yaptırımlarına maruz kalmışlardır. Her ne kadar diyalog, bir anlaşma yolu olarak görülse de mevcut devlet sistemine zarar verecek talepler, devlet tarafından görmezden gelinir. “Konuya ilişkin literatür büyük ölçüde, hapis yatmış iki büyük adamın yazdıklarını kaynak olarak alıyor: Atinalı Sokrates ve Concordlu Thoreau.”²² Bu iki ismin davranışlarının

²⁰ Nazım Onat, *Sivil İtaatsizlik-Önsöz*, 2016, s. 29.

²¹ Hannah Arendt, *Kamu Vicdanına Çağrı-Sivil İtaatsizlik*, çeviren Yakup Coşar, 1. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1997, 62.

²² Hannah Arendt, *Kamu Vicdanına Çağrı-Sivil İtaatsizlik*, 1997, 97.

hukukçular nezdinde özel bir ilgiyle karşılandığını aktaran Arendt, onların “yasaya karşı itaatsizliğin, sadece yasa ihlalcisinin eyleminden dolayı verilecek cezayı kabul etmeye hazır, hatta hevesli olması durumunda haklı gösterilebileceğinin kanıtı gibi gözükmekte”²³ olduklarını belirtir.

Arendt’e göre bu tarzdan cezai yaptırımlar, tersi etki yaratarak sivil itaatsizliğe katılan bireylerin sayısını arttırır. Eylemi başlatan kişinin hapsedilmesi, eylemi ortadan kaldırmamakla birlikte buna karşı gelenlerin de eyleme dâhil olmasıyla sonuçlanır. Nitekim cezai yaptırım, ortada bulunan problemi çözmemenin yanında başka problemleri de ortaya çıkaracak bir iştir. Bireysel olarak yapılan eylemlere ceza verilmesi belki eylemi kamuoyuna unutturabilir; fakat sivil itaatsizlik, toplumsal bir yapıya sahiptir. “Hukukçular, bir sivil itaatsizlik olayını etik ya da hukuki nedenlerle haklı göstermeye çalıştıkları her zaman, olayı daima vicdani ret ya da bir yasanın anayasaya uygunluğunun sorgulanması amacıyla ihlal edilmesi ile kıyaslayarak analiz ederler.”²⁴ Arendt, askere gitmeme ya da savaşa katılmama gibi vicdani ret eylemlerini de birer bireysel pasif direniş örneği olarak görür. Ona göre, “ancak sivil itaatsizlik hiçbir zaman bir bireyin tekil davranışı biçiminde ortaya çıkmadığı için bu örnekle de benzerliği yoktur.”²⁵ Arendt, sivil itaatsizlik eylemlerinin ancak toplu şekilde yapılabileceğini savunur. Bu savını, hükümet politikalarını protesto etmek isterken tek başına trafik kurallarını ihlal eden bir birey üzerinden örnekler. Ona göre böylesi bir durumda, trafik kurallarını ihlal eden bireyin hukuksal anlamda haklılığını savunacak bir durum yoktur; çünkü uyguladığı eylemi haklı gösterecek bir kitle olmadığından eylem, sadece bir suç olarak kalır. Arendt, bu sebepten dolayı vicdani ret ile sivil itaatsizliğin birbirinden ayrılması gerektiğini ifade eder. Ona göre vicdani ret eylemleri, bireyseldir ve bu da iktidarı ikna etmekten uzaktır. Arendt, bu eylem biçiminin, “birinci tip”, sivil itaatsizlik eylemlerinin ise “ikinci tip” eylemler olduğuna işaret eder. Birincisinde iktidarı ikna etme kaygısı yokken; ikincisinde belirli bir kuralı değiştirme amacı vardır.²⁶ Burada Arendt’in vermiş olduğu trafik kurallarına uymama eylemi, iktidara herhangi bir zarar vermez. Oysa vicdani ret eylemleri, iktidarların savaş propagandasına karşı gelmek anlamında bir bilinç oluşturabilir. Bunun yaygın hale gelmesi, iktidarlara değiştirmek ya da mevcut

²³ Hannah Arendt, *Kamu Vicdanına Çağrı-Sivil İtaatsizlik*, 1997, 97.

²⁴ Hannah Arendt, *Crises Of The Republic*, first Published, London, A Harvest Book, 1972, 55.

²⁵ Hannah Arendt, *Kamu Vicdanına Çağrı-Sivil İtaatsizlik*, 1997, 78.

²⁶ Hannah Arendt, *Kamu Vicdanına Çağrı-Sivil İtaatsizlik*, 1997, 145-146.

yasayı değiştirip askerliği belli bir iradeye bağlamak açısından önemlidir. Dolayısıyla vicdani ret yapmak da yasanın değişimine etkide bulunabileceğinden bir sivil itaatsizlik örneği sayılabilir.

Günümüz Şartlarında Sivil İtaatsizlik ve Anarşizm

Kamusal alan içinde sivil itaatsizliğin çerçevesi belirlenirken aynı zamanda hukuk devletinin ilkeleri de göz önüne alınmalıdır. Nitekim sivil itaatsizlik, bu ilkeleri ortadan kaldırma amacını içermez. Bu bağlamda sivil itaatsizlik, etik kuralları da dikkate alır. Toplumun hassasiyetleri, aktif olarak işleyen düzen ve kamusal alan içerisinde hareket halinde olan ilişkilere herhangi bir engelleme getirilmeden uygulanan sivil itaatsizlik, katılımcıların şiddet içermeyen pasif direniş eylemleriyle şekillenir. "Etik ilişkiler yapıca ne değişim ne de değişiklik gösterir: etik ilişkinin yapısı değişmez bir yapıdır; onu oluşturan kişi yaşantıları ve eylemleri, insanın yapısal olanaklarını, kişi fenomenleri olarak bu olanakların gerçekleşme tarzlarını oluşturur."²⁷ Sivil itaatsizlik biçiminde yapılan eylemleri değerlendirmek, bu eylemlere katılan bireylerin durumuna bağlıdır. "Her durumun ikili bir gerçekliği vardır: tarihsel planda gerçekliği ve olgusal planda gerçekliği" (Kuçuradi, 2006: 86). Oysa tarihsel planda gerçeklik kavramına göre değerlendirildiğinde, antidemokratik ülkelerde sivil itaatsizlik şeklinde gerçekleşen eylemlerin etik ilkesi, çoğu zaman boşa düşmektedir. Bunun nedeni, bireylerin, ne kadar zararsız bir eylemde bulunurlarsa bulunsunlar, mevcut düzene itaat etmemelerinin cezasız kalmamasıdır; çünkü dünyanın neresinde olursa olsun bu bireyler —bazı küçük kabileler hariç— yaşamlarını mevcut iktidarın dayatmalarıyla sürdürmektedir. Üstelik günümüzde neredeyse her bireyin devlet aygıtları tarafından kayıt altına alınmış olması, bu cezai yaptırımları daha da mümkün hale getirmiştir. Bu dayatmalara karşı gelindiğinde devletin, kendilerine yönelik yaptırımı hiçbir zaman etik ilkeler çerçevesinde gerçekleşmez. Dolayısıyla bu bireyler, etik olana bağlı kalma konusunda sonuna kadar kararlılık gösteremez. Örneğin herhangi bir ülkede çıkan bir savaştan hiç kimse tamamıyla arınık olamaz. Olası bir savaş durumunda çocuk, yaşlı ya da engelli gibi direkt savaşamayacak olan bireyler, ekonomik; fiziksel ya da psikolojik olarak etkilenirler. Bu, her dönem için geçerli görülebilir; fakat savaşacak durumda olan birey de bunu reddettiğinde, devletin aygıtlarından kaçarak tek başına yaşayacağı bir yer bulamaz. Bu birey kaçmak

²⁷ İoanna Kuçuradi, *Etik*, 1. Baskı, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2006,11.

istediğinde, önce bulunduğu ülkenin sınırlarını aşmak zorundadır ve bunu yapsa bile gittiği ülkeye yabancı olacağından, yaşamını sağlıklı bir biçimde sürdüremez. Bu, her yerde bir devlet düzeninin olmasından kaynaklıdır ve devlet düzenine karşı gelmek anlamındaki anarşist düşüncenin ortaya çıkmasına katkı sağlar. “Anarşizm, devletin otoritesini reddeden ve gönüllü kurumların insanın doğal toplumsal eğilimlerini ifade etmeye en uygun olduğunu öne süren sosyal bir felsefedir.”²⁸ Anarşizme göre devlet kurumları, faydalı gibi görülseler de aslında insan emeğini sömüren ve insanın doğal yapısını bozarak insanı yozlaştıran birer sömürü mekanizmasıdır. Özel mülk anlayışı da bu mekanizmanın oluşumunda etkili olduğundan benzer şekilde ortadan kaldırılmalıdır. “... korunması gereken bir hak şeklinde görülen mülkiyet, Anarşist yaklaşımda bertaraf edilmesi gereken bir unsurdur. Anarşizmin özel mülkiyete karşı çıkış gerekçesi, onun her şeyden evvel insanlar arasında güç ve servet dağılımı açısından eşitsizliğe mahal verdiği şeklinde yorumlanabilir.”²⁹ Ronald Dworkin’e göre, ihtiyaç duyulan ilk temel açıklama, sivil itaatsizliğin genel durumuna ilişkindir. Nitekim sivil itaatsizlik, söz konusu genellik dışında, öfke, bencillik, çılgınlık ya da vahşetten kaynaklanan yasadışı eylemlerin dışında bir yeredir. Bununla birlikte sivil itaatsizlik —çoğu zaman görmezden gelinse de— belli grupların rejimin meşruiyetini tanımaması veya politik egemenlik alanını reddetmesi sonucunda, belli bir bölgede patlak veren iç savaş gibi kaotik durumlardan da farklıdır. Dworkin’e göre sivil itaatsizlik, kendilerini devletten mutlak biçimde soyutlamamış insanların faaliyetlerine ilişkin bir eylem biçimidir. Bu eyleme kalkışanlar, kendilerini toplumsal alanın dışında görmez; başkalarına da öyle görünmek istemezler. “Bunlar hükümetin ve politik birliğin meşruiyetini esas olarak kabul ederler; sorumluluktan kaçmaya değil, tam tersine, yurttaş olarak üzerlerine düşen görevi yerine getirmeye çalışırlar.”³⁰ Öyleyse anarşizm, söz konusu sivil itaatsizlikte savunulan zararsız eylem ilkesine ve etik davranma düşüncesine uzaktır.

Sivil itaatsizlik ilkelerinin örgütlü yapılara engel olduğunu savunan anarşistler, şiddet eylemlerinin gerekliliğine vurgu yapar. Onlara göre şiddet meselesi, kategorik bir şiddet karşıtlığı veya şiddet taraftarlığı ikilemine sıkıştırılarak, farklı toplumsal mücadelelerle kurulması muhtemel dirsek

²⁸ George Woodcock, “Dini Araştırmalar Dergisi-Anarşizm”, çeviren Cengiz Çuhadar-Hakan Coşar, Ankara, Motif Yayıncılık, 20, no 7 (2004): 369.

²⁹ Yıldırım Torun, *Klasik Anarşizm*, Ankara, Savaş Yayıncılık, 2009, 40-41.

³⁰Ronald Dworkin, *Kamu Vicdanına Çağrı-Sivil İtaatsizlik*, çeviren Yakup Coşar, 1. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1997, 139-140.

temasları ve birlikte örgütlenme imkânları ortadan kaldırılmıştır. “Dünyada devletin şiddet tekeli durdurmak, devletlerin savaş felaketlerini frenlemek derdiyle ortaya çıkan anti-militarizm, savaş-karşıtlığı ve sivil itaatsizlik gibi örgütlenmeler bizde ezilenlerin öz-savunma güçlerini militarist ilan etmek olarak anlaşılmıştır.”³¹ Ramazan Kaya’ya göre, şiddet her zaman egemen bir güçtür ve bu gücün varlığı sürekli göz ardı edilmektedir. Hard ve Negri’nin “doğru soru şiddetin gerekli olup olmadığı değil, ne tür bir şiddetin gerekli olduğudur” sözünden hareketle, toplumsal durumlar ve politik koşulların tavrı belirlediğini savuna Kaya, şiddetin bazı durumlarda iktidara karşı silah olarak kullanılması gerektiğini savunur.

Bu anlamda anarşizm, pasif direnişle çok uzağa düşer; çünkü anarşizme göre insan doğası, devlet yapısıyla uyumsuz. İnsan, doğası gereği, iktidarla çatışma halindedir. Bu, insana, kendi tarihsel birikiminden aktarılmıştır. “İktidardan bütünüyle kurtulabileceğimiz düşüncesi, insanlık ile iktidar arasında özsel bir bölünme öne süren karşıtlığa dayalı Manici mantığa dayanır. Anarşizm de bu mantığa dayanan bir felsefedir.”³² Anarşizme göre insanlık, devlet tarafından sürekli bastırılmış olsa da kendi özsel yapısını korumuş; temiz kalmayı başarmıştır. Anarşizm, insan doğası ve anarşizm arasındaki bu çatışmayı doğallık-yapaylık karşıtlığına dayandırır. Anarşistlere göre devlet, yapay bir kurumdur. Rolf Cantzen gibi kimi anarşistler ise sistemi değiştirmek için önce gerekli koşulların yaratılması gerektiğine inanır. “Günümüz koşullarının değişebilmesi için, sosyalist toplumun bütün alanlarında yoğun bir devlet egemenliğine ihtiyaç vardır ve mevcut sosyalizm uygulamasında ancak daha fazla devlet aracılığıyla ileride komünizm aşamasında devletten tamamiyle vazgeçmek mümkün olacaktır.”³³

Bunun yanında, anarşizmi savunan bazı düşünürlerin görüşleri bireysel ve toplumsal olmak üzere birbirinden ayrılır. Bu bağlamda Murray Bookchin, *Toplumsal Anarşizm mi Yaşamtarzı Anarşizm mi?* isimli eserinde, Pierre Joseph Proudhon’un bireyci anarşizmi ve Peter Kropotkin ve Mihail Bakunin’in toplumcu anarşizmini karşılaştırır. Ona göre Proudhon’un bakışı, derinlikten yoksundur ve burjuvazinin bireyselci anlayışına yaklaşma tehlikesi içerir.

³¹ Ramazan Kaya, *Qijika Reş, Ulus Meselesi, Bookchin ve Diğer Şeyler...*, Derleyen, Barış Soydan, *Türkiye’de Anarşizm*, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, 293.

³² Saul Newman, *Bakunin’den Lacan’a*, çeviren Kürşat Kızıltuğ, 1. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006, 27.

³³ Rolf Cantzen, *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, çeviren Veysel Atayman, 1. Baskı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994,16.

Nitekim Bakunin, liberalim ve anarşizm içindeki bireyselci eğilime karşı olduğunu, oldukça polemik bir vurguyla sık sık ifade etmiştir.³⁴ Dolayısıyla anarşizmin de kendi içinde ayrıldığı söylenebilir. Tabii yine de anarşizmde ortak düşünce, devlet düzeninin olmaması gerektiğine dairdir. Buna bağlı olarak denilebilir ki hem sivil itaatsizliğin mevcut düzeni kabul ederek gerçekleştirilmesi hem de anarşizmin devletsiz bir yaşamı savunması, günümüz şartlarına uygun değildir. Bunun nedeni, günümüz şartlarında devletten kaynaklı bir adaletsizliğe karşı olarak sivil itaatsizlik eylemi gerçekleştirmenin, toplumun neredeyse tamamında ortak yaşam araçlarının kullanılması ve bu araçların iktidarın güdümünde olmasından kaynaklı, başarısızlıkla sonuçlanacağıdır. Buna örnek olarak sosyal medya üzerinden örgütlenme gösterilebilir. Günümüzde insanlar, broşür dağıtarak, gazete haberi okuyarak ya da meydanlarda çağrılar yaparak örgütlenmemektedir; çünkü devletin kolluk güçleri ve kameraları her yerdedir. Dolayısıyla bu da kişilerde fişlenme, yargılanma ve cezai işlem görme korkusu uyandırmaktadır. Sosyal medyanın yaygınlaşması ve insanların çoğunun bu kanalları kullanmasıyla, örgütlenme araçları değişmiştir. Ne var ki sivil itaatsizlik çağrısı barındıran bir duyurudan sonra, bu eyleme katılacağını beyan eden veya bunun tıklama yaparak beğenen kişiler, toptan bir şekilde tespit edilebilmektedir. Tabii burada zarar verme amacı gütmeyen bir çağrının ne gibi olumsuz sonuçları olabilir? sorusu sorulabilir. İktidarlar tam da burada devreye girer. İktidarlar tarafından tespit edilen söz konusu topluluğun bütün bilgilerine ulaşıp kredi kartlarından, sağlık haklarını barındıran sigorta poliçelerine kadar bütün yaşamsal araçlarına el konulabilmektedir. Bu durum, az gelişmiş ülkelerde daha çok mümkündür. Böyle ülkelerde iktidarların varlığı, hamaset ve korku üzerinden inşa edildiği için kendileri gibi düşünmeyenlere yaklaşımları da demokratik bir zeminde gelişmemektedir. Anarşizm konusuna gelindiğindeyse hem bireysel hem de toplumsal anlamdaki anarşist eylemlerde devletsiz bir yaşam biçiminin savunulması da günümüze uygun sayılamaz. Bunun nedeni ise, neredeyse toplumdaki her kesimin yönetim içinde —bu tek bir oyla bile olsa— yer alma arzudur. Bu arzu, komün bir yaşama değil, devlet mekanizması içinde söz sahibi olmaya yöneliktir. Bireylerden oluşan toplumsal yapı, belli bir düzenin içinde yaşamak zorundadır. Elbette ki devlet dışında bir düzen tasavvuru da yapılabilir; ama yine benzer biçimde, yaşamsal araçların son derece ortaklaşması, demokratik bir ülke düzeni içerisinde bu araçların dizayn edilerek toplumun hizmetine sunulmasını gerekli kılar. Burada devletin zorunluluğu

³⁴ Murray Bookchin, *Toplumsal Anarşizm mi Yaşam tarzı Anarşizm mi*, 2005. 17.

vurgusu, güçler ayrılığının benimsendiği ve herkesin adil bir biçimde yargılabileceği adalet temelli bir yapıya yöneliktir.

Sonuç

Devlet sistemi içerisinde aksayan ya da yanlış giden bir durumu ortaya koymak isteyen sivil kişilerin bir araya gelerek pasif direniş şeklinde; şiddete başvurmadan yaptıkları eylem biçimi olan sivil itaatsizlik ne yasaya ne de devlet yapısına karşı değildir. Bu eylemi uygulayan kişiler, devletin cezai yaptırımının farkındadır ve bu yaptırımları kabul ederler. Devletin ceza uyguladığı bu kişiler, eylemlerinin haklılığını savunmak için daha büyük kalabalıkları kendilerine dâhil etme yoluna başvururlar; çünkü ancak bu şekilde taleplerine cevap bulabileceklerine inanırlar.

Anarşizm hareketi de tıpkı sivil itaatsizlik gibi devlet sistemine karşı gelişmiştir; fakat anarşizmin sivil itaatsizlikten ayrılan yönleri vardır. Anarşizm, devlete karşı eyleme geçerken devlet sistemini ortadan kaldırma, buna alternatif bir yaşam biçimi sunma amacına dayanır. Oysaki sivil itaatsizlikte, devleti ortadan kaldırmak isteme düşüncesi yoktur; adaletsizlik olarak görülen bir durumu devletten hak talep ederek düzeltme amacı güdülür. Bu açıklamalardan yola çıkılarak dünyadaki sosyalist örgütlerin anarşizmden ayrı olduğu ve anarşizmi dar bir çerçeveye sığdırdığı ifadesine yer verilebilir. Nitekim sol grupların anarşizmi tanımlama biçimleri, anarşizmin mevcut devlet yapılanması içerisindeki sistemi yıkıp yeni bir devlet sistemi kurmak amacıyla olduğuna yöneliktir, oysa durum böyle değildir. Anarşizm, devlet sistemini, bütün yönleriyle ortadan kaldırmak ister. Anarşistlere göre devlet, insan doğasına aykırıdır; çünkü devlet eliyle ortaya konulan yasal durum, insanın doğasından uzak ve insanı köleleştirici özelliktedir.

Çoğunluk, bazen sadece bir ideolojinin teslimiyetine dayalı olarak âdil olmayan yönetimi de seçebilir; hatta onun faşist uygulamalarını destekleyebilir. Örneğin Almanya'da antisemitizm düşüncesine dayalı olarak soykırım gerçekleştiren Nazi Partisi de varlığını seçimle devam ettirmiş; yaptığı uygulamaları insanlara, birer hizmetmiş gibi sunarak Alman halkından büyük destek görmüş; bu uygulamaların sonucundaysa milyonlarca insan canından olmuştur. Bu çıkarımlardan hareketle denilebilir ki seçim her zaman iyiyi değil, sadece çoğunluğun istediğini güçlü kılar. Çoğunluk ise aynı yanlışın peşinde giden kalabalıklardan oluşuyor olabilir. Henry David Thoreau, bu çıkmaza çözüm

olarak bireysel tepkiyi önermektedir. Ona göre devletin vatandaşa yüklediği görev, vatandaş tarafından bireysel olarak reddedilebilir ve zamanla kalabalıkların desteğini alan vatandaş, adaleti sağlayabilir. Bu da itaat etmemek ve pasif anlamda bir direnişe geçmekle mümkündür. Sivil itaatsizlik, adaletsizliğe karşı gelen bireylerin bir problemi ortadan kaldırma çabasıdır, ama bu çaba dünyanın birçok ülkesinde yine de şiddetle karşılık görebilmektedir. Bunun nedeni, kurulan her devletin demokratik biçimde yönetilmemesidir. Bunun yanında insan doğasında hem iyiliğin hem de kötülüğün mutlak olarak var olduğu; bunlardan, geliştirilen yönün öne çıktığı bilindiğine göre, yaşanan coğrafya, toplum ve toplumu yönlendiren ortak aklın özelliklerinin devletin işleyiş biçiminde son derece etkili olduğu söylenebilir. Bir fenomen etrafında birleşen ve ona dair ortak değerleri savunan toplumlar, bu fenomeni mutlak hakikat olarak algılayıp bütün yaşam biçimlerini ona göre tasarlayabilirler. Bu, farklı düşünen herkesin söz konusu toplum tarafından ötekileştirilmesi potansiyelini canlı tutar. Buna karşın evrensel anlamda kabul görülebilecek; inançtan, ideolojilerden, gelenekten ve birtakım ritüellerden arınık bir hukuk düzeni, var olan kaosu azaltmak ve herkesin haklarını korumak açısından, birincil yöntem olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Arendt, Hannah, *Crises Of The Republic*, London, A Harvest Book, 1972.
- Arendt, Hannah, *Kamu Vicdanına Çağrı-Sivil İtaatsizlik*, çeviren Yakup Coşar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1997.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2010.
- Bedau, Hugo A., *Civil Disobedience*, London and New York, Routledge Press, 1. Published, 1991.
- Bookchin, Murray, *Toplumsal Anarşizm mi Yaşamtarzı Anarşizm mi?*, çeviren Deniz Aytaş, İstanbul, Kaos Yayınları, 2005.
- Bravo, Hamdi, "Hegel'de Devlet ve Özgürlük İlişkisi", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 3, (2007), 125-144.
- Cantzen, Rolf, *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, çeviren Veysel Atayman, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994.
- Dworkin, Ronald, *Kamu Vicdanına Çağrı-Sivil İtaatsizlik*, çeviren Yakup Coşar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1997.
- Foucault, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*, çeviren Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitapevi, 1992.
- Galtung, Johan, *Gandhi ve Alternatif Hareket-Teoride Satyagraha-Normlar*, çeviren Yakup Coşar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1997.
- Gümrükçüoğlu, Esra, "Mahatma Gandhi ve Sessiz Direnişi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, cilt: 5, sayı: 16, (2018), 378-393.
- Heidegger, Martin *Varlık ve Zaman*, çeviren Kaan Ökten, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006.
- Kuçuradi, İoanna, *Etik*, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2006.
- Kaya, Ramazan, *Qijika Reş, Ulus Meselesi, Bookchin ve Diğer Şeyler... Der.* Barış Soydan, *Türkiye'de Anarşizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Newman, Saul, *Bakunin'den Lacan'a*, çeviren Kürşat Kızıltuğ, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006.

Platon, Menon Diyaloğu, çeviren Adnan Cemgil, Ankara, MEB Yayınları, 1942.

Rızvanoğlu, Eren, "Hegel Versus Hobbes: İnsanın Varkalımsal Aracı Olarak Savaş", *Bursa Uludağ Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 23, (2024): 754-782.

Thoreau, H. David, *Sivil İtaatsizlik*, çeviren Melis ölçüm, İstanbul, Kafekültür Yayıncılık, 2013.

Thoreau, H. David, *Sivil İtaatsizlik*, çeviren Caner Turan, İstanbul, Say Yayıncılık, 2016.

Torun, Yıldırım, *Klasik Anarşizm*, Ankara, Savaş Kitapevi, 2009.

Quill, Lawrance, *Civil Disobedience*, New York, Palgrave Macmillian Press, 2009.

Woodcock, George, "Dini Araştırmalar Dergisi-Anarşizm," *Cilt:7, Sayı 20*, (2004): 369. çeviren Cengiz Çuhadar-Hakan Coşar, Ankara, Motif Yayıncılık.

396

İnternet Kaynakları

Kırlı, Özlem, "Sivil İtaatsizlik ve Henri David Thoreau", *Akademik Bakış Dergisi*, 48, (2015): 446-459. Kırgızistan, Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü,

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/382992>, Erişim Tarihi: 23.06.2024.